

СЛАВЕТНИЙ ЮВІЛЕЙ ПАТРІАРХА ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЗІОЛОГІЇ Академікові НАН України Пилипові Миколайовичу Серкову – 100 років!

10 жовтня 2008 року відбулася врочиста сесія Загальних зборів Національної академії наук України з нагоди 100-річчя всесвітньо відомого українського ученого-нейрофізіолога, талановитого організатора науки, видатного педагога, фундатора всесвітньо відомої школи нейрофізіологів, академіка Національної академії наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата двох Державних премій України в галузі науки, іменних премій ім. О.О. Богомольця НАН України, ім. І.М. Сєченова АН СРСР – Пилипа Миколайовича Серкова. У святкуванні взяли участь відомі українські вчені, серед яких колишні студенти, аспіранти, учні П.М. Серкова.

Початок свого другого століття ювіляр зустрів у доброму здоров'ї, сповнений оптимізму та вдячності долі, яка вела його складною дорогою життя з далекої російської околиці до вершини наукового п'єдесталу в незалежній Україні.

Відкриваючи врочисту сесію, президент Національної академії наук України академік НАН України Б.Є. Патон звернувся до ювіляра з вітальним словом:

«Дорогий Пилипе Миколайовичу! Я особисто й усі присутні в цій залі від щирого серця поздоровляємо Вас із унікальним святом людського життя, чудовим 100-літнім ювілеєм, дожити до якого та ще й відсвяткувати далеко не кожному дано природою. Творче багатоліття прикрашає людину. Воно справді є великим подарунком долі.

У Вашій особі наукова спільнота вшановує талановитого вченого і організатора науки, мудрого вчителя, людину з енциклопедичними знаннями. Вітчизняна і світова наука пишаються Вашим неоціненним вкладом у розвиток магістраль-

них напрямів фізіології та історії біологічної науки.

Ваш життєвий шлях, дорогий Пилипе Миколайовичу, є яскравим прикладом самовідданого служіння науці, цілеспрямованості, невичерпної енергії, багатогранної діяльності. Ваші наукові досягнення узагальнені майже в 300 працях, серед яких 5 монографій. Вони становлять золотий фонд вітчизняної та світової науки. Ми особливо цінуємо Ваш внесок у підготовку висококваліфікованих учених, серед яких майже 80 докторів і кандидатів наук. Багато з них стали керівниками інститутів, кафедр, наукових лабораторій. Організаторські здібності з величезним умінням та життєвою мудрістю Ви проявили сповна на посаді заступника директора, а також керівника відділу Інституту фізіо-

Президент Національної академії наук України академік НАН України Б.Є.Патон поздоровляє з ювілеєм академіка НАН України П.М. Серкова

Фото Євгена Чорного

логії ім. О.О. Богомольця НАН України. Ваша плідна науково-організаційна, викладацька та громадська діяльність загальноновизнані і високо оцінені науковцями та нашою державою. Свідчення цьому — присвоєння Вам високих звань, державних нагород і премій.

Сьогодні, у святковий для всіх нас день Вашого 100-літнього ювілею, щиро вітаю Вас, дорогий Пилипе Миколайовичу. Бажаю Вам міцного здоров'я, добра, щастя творчості на шляху Вашого ще довгого і красивого життя».

Після вітального слова на адресу ювіляра Б.Є. Патон оголосив наказ НАН України про нагородження академіка П.М. Серкова Відзнакою НАН України за визначні наукові досягнення та вручив нагороду ювілярові. Борис Євгенович зачитав урочисті вітання на адресу ювіляра від Президента України В.А. Ющенка, Київського міського голови Л.М. Черновецького, Президії НАН України, Відділення біохімії, фізіології і молекулярної біології НАН України, Секції хімічних і біологічних наук НАН України. Він також повідомив, що ім'ям академіка П.М. Серкова названо вулицю в Києві.

* * *

Виступи учасників урочистої сесії Загальних зборів НАН України

**П. Г. КОСТЮК,
академік НАН України,
директор Інституту фізіології
ім. О.О. Богомольця НАН України:**

«Пилип Миколайович Серков народився у великій селянській родині в селі Форпост Смоленської губернії. Батько рано помер. Жили в найважчих умовах. Школа була далеко, діставалися до неї з великими труднощами.

У 1926 році Пилип Миколайович вступив на медичний факультет Смоленського медінституту й успішно закінчив його в 1931 році. У цьому інституті відбулася знакова для П.М. Серкова зустріч: у той час тут працював професор Д.С. Воронцов, який відіграв величезну роль у розвитку електрофізіології в нашій країні. Знайомство П.М. Серкова з видатним ученим визначило науковий напрям для всього його життя.

У 1932 році він переїхав до Казані разом зі своїм наставником. Тодішня Казань була передовим осередком досліджень у галузі фізіології і нейрофізіології. Це був справжній центр науки. Тут Пилип Миколайович вступає в аспірантуру з фізіології, успішно закінчує її в 1935 році. Цього ж року відбувається історична подія для всіх нас — Пилип Миколайович разом із Д.С. Воронцовим переїздить до Києва і стає асистентом кафедри фізіології Київського медінституту. Тут починається його фантастично успішна наукова робота.

Він блискуче захищає в 1937 році кандидатську, а в травні 1941 року докторську дисертацію.

Переживши окупацію, П.М. Серков працює у Вінниці, де впродовж 1944–1953 рр. завідував кафедрою нормальної фізіології, був деканом, а потім і заступником директора з навчальної та наукової роботи. З

1953-го до вересня 1966 року вчений працював на аналогічних посадах в Одеському медичному інституті ім. М.І. Пирогова.

1966 року, ставши директором Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України, з відома Бориса Євгеновича Патона я запросив Пилипа Миколайовича на посаду керівника відділу електрофізіології і заступника директора в очолюваному мною Інституті фізіології. Він успішно допомагав мені в дуже складній організації і розвитку наукових напрямів із фізіології. У тому, що інститут став провідним у галузі дослідження сучасних проблем світової фізіологічної науки є, звичайно, суттєвий внесок і Пилипа Миколайовича. Наша спільна науково-організаційна робота тривала понад 40 років. У цей період П.М. Серков інтенсивно працював як науковець, результати його роботи опубліковані в багатьох статтях і монографіях.

Досягнення Пилипа Миколайовича високо оцінені науковою громадськістю і державою, про що свідчать його численні нагороди, серед яких — два ордени Трудового Червоного Прапора, ордени «Знак пошани», «За заслуги» і медалі».

Ю.П. ЗОЗУЛЯ,
академік АМН України,
віце-президент АМН України,
директор Науково-дослідного
інституту нейрохірургії АМН України:

«Згадую 1945 рік і місто Вінницю.

Закінчилася жахлива війна, і почалося відновлення зруйнованої країни. Я завершив із золотою медаллю навчання в середній школі. Успіхи з математики і фізики природно визначили мій вибір вищого навчального закладу — Київського політехнічного інституту. Проте через місяць після початку навчання в Києві я був змушений повернутися до Вінниці. Вирішив один рік провчитися у Вінницькому медінституті.

Заняття вже розпочалися. Розмова з проктором П.М. Серковим була непростою і закінчилася попередженням: «Якщо до кінця семестру будуть «хвости», — розпрощаємося». Закінчуючи бесіду, професор Серков абсолютно несподівано для мене сказав: «А втім, у групі, в яку підеш, майже всі дівчата. Будеш старостою. Подивимося, як упоратися». Студенти між собою говорили, що найцікавіші лекції читає саме П.М. Серков. Незабаром я в цьому переконався сам. Інтерес до медичних дисциплін виникав поступово. Упродовж студентських років у мене сформувалося прагнення стати хірургом. Після державних іспитів, вручаючи мені диплом із відзнакою, Пилип Миколайович сказав: «Молодець, не підвів!».

Кандидатську і докторську дисертації я захищав на вчених радах під головуванням професора П.М. Серкова. Під час захисту докторської дисертації він не забув відзначити патофізіологічну спрямованість цієї роботи. Багато років потому, після якоїсь моєї доповіді, А.І. Арутюнов зауважив: «Сформувався клініцист із патофізіологічним мисленням».

Швидко спливає час. Більше як 40 років професор П.М. Серков успішно працював у Києві в Інституті фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України в тандемі з видатним ученим, біофізиком і молекулярним фізіологом, директором цього інституту академіком П.Г. Костюком. Мені доводилося неодноразово бути на наукових засіданнях, де, як завжди, з блискучими доповідями виступав мій Учитель — академік П.М. Серков».

В.М. МОРОЗ,
член-кореспондент АМН України,
ректор Вінницького Національного
медичного університету ім. М.І. Пирогова:

«Що за явище Пилип Миколайович Серков? Це феномен ученого, вчителя-педагога, організатора науки.

Є люди талановиті, є геніальні. Зазвичай геніальною людиною буває в одній галузі науки, наприклад, у математиці, фізиці, літературі, проте вона погано орієнтується в житті, є посереднім учителем. Пилип Миколайович геніальний у всьому: у житті, спілкуванні з людьми, це педагог від Бога.

Звідки це все? Можливо, від назви села в Смоленській губернії, звідки він родом, — Форпост. А можливо, витоки величч П.М. Серкова починаються від батьків. Колись І. Губерман говорив: «Не сильны среда и случай, главное — таинственные гены».

Я вперше побачив Пилипа Миколайовича на захисті. Він сидів у президії, і було видно, як радіє, коли в його аспіранта виходило все добре, переможно усміхався. У його виразному погляді можна було прочитати: «Знай наших!». А наші — це всі люди, з якими він співпрацював! Пилипе Миколайовичу, дорогий, живіть довго!».

**К.М. СИТНИК,
академік НАН України,
почесний директор Інституту ботаніки
ім. М.Г. Холодного НАН України:**

«Пилип Миколайович та його учні зробили величезний внесок у розвиток фізіології, свідчення цього — його численні праці.

Сьогодні Пилип Миколайович зробив дуже корисну, персонально для мене, справу, а саме: я остаточно переконався, що 80 років — це добре, 90 — набагато краще, а 100 років — неперевершено, прекрасно!».

**Н.В. ОБЩИНА,
кандидат медичних наук,
викладач Одеського медичного
інституту ім. М.І. Пирогова:**

«Дорогий Пилипе Миколайовичу! Свій виступ я присвячую Вам, своєму Вчителю і Людині з великої літери, 100-річчя якого ми сьогодні відзначаємо!

Усім присутнім добре відомі наукові досягнення Пилипа Миколайовича в галузі дослідження механізмів роботи головного мозку. Тому я краще поділюся особистими враженнями про атмосферу наукового пошуку, дружби, доброзичливості в стосунках студентів і викладачів, створену Пилипом Миколайовичем на кафедрі фізіології. Він керувався принципами, які успадкував від свого вчителя — Данила Семеновича Воронова і до яких привчив усіх нас: «Чітке обґрунтування завдання. Точність і адекватність методів. Ретельний і неупереджений аналіз отриманих даних. Логічність і зваженість висновків».

Моє знайомство з Пилипом Миколайовичем відбулося в 1953 році, коли він почав працювати в Одеському медичному інституті, і спочатку було заочним. Ваші лекції, дорогий Пилипе Миколайовичу, Ваш педагогічний хист, створення на кафедрі електрофізіологічної установки для дослідження електричної активності головного мозку відразу прикували до себе увагу студентів і викладачів. Завдяки Вам наукова думка справді «кипіла». До Вас тяглися небайдужі до науки люди. Спілкування з Вами було великим щастям і для тих, ким Ви опікувалися, і для тих, хто потрапляв під промені Вашого життєдайного душевного світла.

Що спонукає молодь, яка обирає майбутнє, присвятити життя науці? Це насамперед науковий напрям, технічні можливості й найголовніше — особистість керівника. Завдяки Вам, Пилипе Миколайовичу, в Інституті були всі ці складники. Наукові традиції, закладені Вами на кафедрі фізіології, збереглися і розвиваються.

На жаль, не всі Ваші учні тут присутні. Але повірте, ми завжди пам'ятаємо Вас. Ми дякуємо долі за можливість працювати з Вами, відчувати Вашу турботу і душевне тепло. Усі ми щиро бажаємо Вам міцного здоров'я і довгих років життя.

Спасибі за все, що Ви зробили для нас — Ваших учнів!».

* * *

Наприкінці врочистої зустрічі президент НАН України Б.Є.Патон надав слово ювілярові. Він енергійно підвівся і, зорієнтувавшись біля мікрофона (на превеликий жаль, він рік тому втратив зір), розпочав свій, як завжди, емоційний і змістовний виступ, який тривав майже 25 хвилин.

**П.М. СЕРКОВ,
академік НАН України,
заслужений діяч науки і техніки
України, лауреат двох Державних
премій України в галузі науки,
іменних премій ім. О.О. Богомольця
НАН України, ім. І.М. Сеченова АН СРСР:**

«Хочу розпочати свій виступ із подяки президентові Національної академії наук України Борису Євгеновичу Патону і директорові Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України Платонові Григорови-

чу Костюку за рішення відзначити моє 100-річчя зустріччю з представниками Національної академії наук України та Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України, а також із моїми учнями, з якими мені пощастило працювати й жити не тільки 40 років, які пропрацював в Академії наук, але й іще раніше.

Ця зустріч для мене — справжнє свято. Чи можу я залишатися байдужим, не радіти, коли президент Національної академії наук України після вітання мене із Днем народження, із 100-річчям перераховує мої заслуги й наукові досягнення, що покликані прославляти Академію. Як мені не радіти, якщо потім виступає Платон Григорович і згадує, як ми разом, душа в душу реформували Інститут, змінюючи напрям тематики, згадує цікаві дослідження, які тоді проводив я зі своїми учнями. І, нарешті, виступають учні — моя гордість! Де б не були мої учні: в Україні, за кордоном (а їх багато зараз в інших країнах, і не можу сказати, що це мене тішить), коли запитую їхніх колег:

Під час урочистої сесії Загальних зборів НАН України з нагоди 100-річчя академіка П.М. Серкова

Фото Євгена Чорного

«Як там справи?», усі відповідають: «Це люди, які вміють працювати». Завжди...

Якщо говорити про тих, хто живе і працює в Україні, хто сьогодні виступав із вітаннями. Ви самі чули, що це за люди! З-поміж моїх студентів та аспірантів, яких Ви бачили, — два ректори медичних національних університетів, один — директор науково-дослідного інституту. Усі вони академики, двоє з них — Герої України. І коли вони говорять: «Те, чого ми досягли, — це Ваша, Пилипе Миколайовичу, праця і наші здібності», я сповнююся радістю і гордістю.

А зараз хочу сказати про згадувані мої наукові досягнення. Усім цим я зобов'язаний Академії наук й Інституту фізіології. Я мав дуже гарні умови і для організаторської роботи, і для проведення наукових досліджень, і для навчання молодих працівників.

Кілька слів про заслуги. Отримати в Україні звання видатного електрофізіолога дуже складно. Запитаєте: «Чому? Вас же відзначили у сфері електрофізіології». До Жовтневої революції Україна посідала перше місце у світі за пріоритетами в галузі електрофізіології. Щоб не бути голослівним, наведу такі факти: професор Київського державного університету В.Ю. Чаговець визнаний усіма як творець першої у світі фізико-хімічної теорії походження електричного струму в живій тканині. У Харківському університеті В.Я. Данилевський у 1897 році продемонстрував, що під час діяльності мозку людини і тварин утворюються електричні струми. Як йому це вдалося тоді? Він побачив це за допомогою дзеркального гальванометра і виголосив доповідь. Як з'ясувалося потім, у той же самий час в Англії в Лондонському товаристві природодослідників англійський учений доповів про ідентичні, виконані в університеті, дослідження на значно досконалішій техніці. Ще один приклад. Професор

Одеського університету Б.Ф. Веріго відкрив явище катодичної депресії, яку й досі називають катодичною депресією Б.Ф. Веріго.

Дещо не доведено до логічного завершення, але вдалося отримати дані про те, що нервовий імпульс, який передається по нервовому волокну, може подолати на ньому мертву ділянку, якщо має певну критичну довжину. Минає 50 років, зарубіжний учений отримує такий самий результат і висловлюється категорично: нервовий імпульс передається по нервовому волокну стрибкоподібно. Сьогодні теорія про стрибкоподібне поширення нервового імпульсу по нервовому волокну є основною. Хто б не взявся за ці дослідження, відзначає, що нервовий імпульс, який виник у нервовому волокну, може перестрибнути через ділянку нерва, покритого мієліновою оболонкою. Але пріоритет відкриття наш — України.

Після революції справи пішли трохи гірше: В.Я. Данилевський помер, В.Ю. Чаговець був уже похилого віку. Викликали з Казані знаменитого електрофізіолога Д.С. Воронцова. Він приїхав до Києва і прихопив із собою аспіранта Серкова Пилипа Миколайовича. Ми почали ставити досліди, але справа просувалася повільно, аж поки президент Національної академії наук, ще молодий Борис Євгенович Патон не наважився повернути Україні колишній імідж у галузі електрофізіології.

Але як це зробити? Борис Євгенович вирішує, що треба створити Інститут фізіології з тематикою сучасного наукового напрямку. Справа в тому, що Борис Євгенович заздалегідь побував у лабораторії Данила Семеновича, послухав про його дослідження і був у захваті! Але створити новий інститут було складно. Тому Борис Євгенович вирішив перепрофілювати тематику інституту, який спеціалізувався на вивченні сполучної тканини, на дослідження нервової тканини.

Директором Інституту фізіології Борис Євгенович наважився призначити також молодого Платона Григоровича Костюка, що тільки-но став доктором наук. Платон Григорович не заперечував, але попросив, щоб йому дали помічника на період становлення — Пилипа Миколайовича Серкова, який зараз працює в Одесі, а раніше був у Вінниці, де себе добре зарекомендував. Борис Євгенович запросив мене на співбесіду і розказав, чого він прагне, що потрібне Академії наук України. Висловив дуже мудрі поради, які я всі пам'ятаю (Б.Є. Патон із Президії: «А я — ні»). Приїжджаю і розповідаю все Платонові Григоровичу. Він вислухав мене і каже: «Гаразд, будуватимемо цей інститут». Через три роки Інститут не можна було впізнати, а головне — ми дотрималися поради Бориса Євгеновича: «Робіть так, щоб не було великих скандалів».

Завдяки блискучим науковим дослідженням Платона Григоровича і його молодих і талановитих учнів (мушу сказати, що я теж не стояв осторонь) Інститут фізіології здобуває загальне світове визнання. Що далі? Якось фірма США надсилає нам гранки «Фізіологічного журналу» і повідомляє, що не лише бажає перекладати наш журнал англійською мовою, але й хоче його продавати. Ми погодилися, кілька років наш журнал виходив російською та українською мовами, а за кордоном — англійською. У 1969 році Платон Григорович заснував новий профільний журнал «Нейрофізіологія» (тоді єдиний у СРСР), який із першого випуску виходив російською і англійською мовами. Останні 15 років він є міжнародним журналом «Нейрофізіологія/Neurophysiology».

А далі що? Коли співробітників нашого Інституту, моїх учнів, запитують, звідки вони приїхали, а ті відповідають: «З України, з Національної академії наук, із Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця», реакція завжди однакова: «О-о-о!».

У тому, що Україна знову має світове наукове визнання, а наші Інститути — дуже високий рівень, що ми повернули престиж країни, де успішно розвивається фізіологія, є заслуга двох людей: чинного президента Національної академії наук України Бориса Євгеновича Патона і директора Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України Платона Григоровича Костюка. Коли згадую, що мені 100 років, частину яких присвятив роботі в Інституті фізіології, то пишаюся, що в цьому успіху є й частка моєї праці.

Хочу подякувати Національній академії наук України, її президентові Борисові Євгеновичу Патону, директорові Інституту фізіології Платонові Григоровичу Костюку й усім, хто допомагав організовувати цю зустріч. Я вдячний усім, хто приїхав, хто виступав і високо оцінив мою багаторічну наукову працю».

Присутні в залі були в захваті від яскравої промови 100-літнього ювіляра і, стоячи, довго аплодували метрові фізіології, академіку Пилипові Миколайовичу Серкову, віддаючи належне його таланту, праці й науковим здобуткам.

Платон КОСТЮК,
академік НАН України,
Алла ШЕВКО,
кандидат біологічних наук